

1920 йилда Туркистонда Совет ҳокимиятининг Бухоро амирлигига қарши бешафқат, мурасиш кураши авж олди. Бухорода ёш бухороликлар партиясининг аъзолари

кўйилди. Бу орада Бухорога самолётларнинг биринчи учиши ўз ишини килиб бўлган эди. Иккинчи учишда эса ҳар бири 64 килограмм келадиган бомбалар бир неча юз метр баландликдан тўппа-тўғри «амирнинг беадад бойликлар тўпланган кордек оппок саройига» ёғила бошлади (299-бет). Фоусек деган учувчи бошқарган «Форман» туридаги енгил бомбардимончи самолёт ўз юкларини шахарга «муваффақият» билан ташлаб, ҳаммадан кейин қайтиб кетди. Учинчи кун эрталаб бомба ортиб олган самолётлар тагин Бухоро томон ёпирилишди.

Бухоронинг бомбардимон килиниши иштирокчиси ва шохиди, синовчи-учувчи Фоусек шундай хотирлайди: «Биз Бухорони бомбардимон қилдик. Қадимий амирликни вайрон этиб ташладик. Хусусан, машҳур «Ажал минораси»га тушган бомба, гарчи мохиятан бу миноранинг мўлжалга олиниши биз учун мутлақо фойдасиз бўлса-да, бизга алоҳида завқ-шавқ бағишлади» (303-бет). Шундай қилиб, учувчи, бомбардимон иштирокчиси ташланган бомбалар ҳеч қандай ҳарбий хавф-хатар тугдирмайдиган бино ва обидаларни бемаъни равишда вайронага айлантирганини очик-ошқора тан олади. У тагин бундай деб ёзади: «Бомба олиб ўқиб борар эканман, пастда бир мачитни кўриб қолдим. Мен худди мезанани кўпориб ташладим, деб мактанди бир қузатувчи учувчи, биз мириқиб қолдик. Шу-шу қузатув-чи учувчининг лақаби «мезана» бўлиб қолди» (303-бет).

«Замбараклар дарвозаларни ва яқин-атрофдаги аҳоли яшайдиган мавзеиларни вайрон қилаётган» (304-бет) бир пайтда авиация аҳоли ва амир армиясига дахшат солибгина қолмасдан, ваҳимадан эси оғиб қолган аҳоли тўпланган тоқлар, гумбазлар ва мачитларга бомбалар ёғдирди. Зеро, аҳоли бу пўлат қанотли қушларни умрида кўрмаган эди. 20-йилларда Бухоро аҳли учун самолётларнинг пайдо бўлиши дўзахдан, қиймат-қойимдан бўлак нарсаси эмас эди.

Замбараклар тўғри мўлжалга олиши учун махсус аэростатлар ўқирлиди. Авиация қўмондони «бензин ва бомба тугагунга қадар» (304-бет) шахарни бомбардимон қилиш ҳақида буйруқ берди. Тошкентдаги Туркистон ҳарбий округи музейининг кўрғазмаларида таъқидланишича, Николай Алексеевич Ласкин деган учувчи ҳужум пайтида Бухорога 26 пуд бомба ташлаган.

Бомбардимон учинчи кунда ҳам давом этди. «Амирнинг шахар чеккасидаги қароргоҳи — Ситораи Моҳи Хоссани бомбардимон қилдик. Амирнинг ҳиди қелган ҳамма жой ва ҳамма нарсани вайрон этдик». Дарвоқе, Ситораи Моҳи Хоссада амир ҳарамиддаги аёллар ва хизматқорлар яшар эди.

Амирга қарши ўрушнинг бошқа бир иштирокчиси ва шохиди бўлмиш В. Клеменьев «Совет Туркистони учун» деган китобида (Тошкент, 1963, 458-459-бетлар) Бухоро амирлиги қўшинининг фавқулодда саросима ва ваҳимага тушиб қолганини ёзади. Амирнинг қароргоҳи — Бухоро Арки минг йил бўлмаганда ҳам, бир неча юз йиллик тарихнинг гувоҳидир. Аркнинг оппок тош ва мрамор миноралари, асосий саройи юзлаб қақирим наридани кўриниб туради. Бомбардимонда Аркнинг асосий мезана ва миноралари вайрон қилиб ташланди.

Бухоро 30 та минорадан иборат қадимий қалъа девори билан ўралган эди. Ана шу миноралар ва девор қарийб бутунлай яқсон қилинди. Артиллерия ва авиация тўғри нишонга олиш йўли билан бу қалъани бузиб ташлади. Деворда ўн битта қадимий дарвоза бўлиб, уларнинг баъзилари темирдан ясалган эди.

Юқорида номи тилга олинган китобда Бухоронинг ана шу ўн битта дарвозасидан бири қандай портлатилгани тасвирланади. «1 сентябрь кун соат 3 ларга яқин Қарши дарвозасининг қапроғида девор ости чуқур қовлашиб, 52 пуд портловчи модда қўмилгани

ва портлаш учун тайёрлаб кўйилганлиги хакида инженер маълумот берди» (462-бет). Бухородаги бу уруш нихоятда шафкатсиз бўлди. Хар бир гузар, хар бир ховли учун жанг кетди. Канча киши халок бўлгани тарих учун сирдир. Бундай маълумотларнинг ўзи йўқ. Бирок бир неча кун муттасил артиллерия хужуми ва хаводан ялпи бомбардимон килиниши натижасида Бухородаги кўпгина иншоотлар қарийб бутунлай вайрон бўлди. Бугунгача омон турган ёдгорликлар эса гумбаз ва тоқлар панасида «жон саклашган» эди. Бирок ана шу омон қолган обидаларнинг ўзи ҳам ватанимиз ва жахон маданиятининг фахри ҳисобланади.

Бухоро амири 1920 йилда қочиб кетишга муваффақ бўлди. Унинг кетидан қувлаб, хужум қилиб борган авиация уни чегарада тўхтатиб қўйишига оз қолди. Ташиб кетилаётган баъзи олтинлар ва амир хонадонига мерос дур жавахирларнинг бир қисми, хар қалай, қўлга киритилди ва Москвага жўнатилди.

Дунёнинг турли бурчакларидан келадиган минглаб туристлар унинг обидаларини хайрат билан томоша қилишади. Яқинда Бухоро шахрининг «интурист»ида ишлайдиган гид зилзила натижасида оппоқ тошлардан қурилган арқ қулаб тушганини жуда жонли қилиб тушунтириб берди. Лекин унинг бу изоҳлари алланечук ишончсиз чиқди. Бунинг устига, кўпгина сайёҳлар, нега энди Арқдан қўра омонатроқ бўлган иморатлар зилзиладан омон қолди-ю, бу обидага зарар етди, деб сўрашди. «Ахир, Бухоро Арқ бомбардимон пайтида вайрон бўлганини уларга қандай қилиб ҳам айта оламан», деб кейинроқ менга шикоят қилиб қолди гид.

Бугунги ошқоралик ва покланиш даврида 1920 йилда Бухорода содир бўлган воқеаларга қайтмаслигимиз мумкин эмас.

Муаррихларимиз ўша йилларнинг қахрамонликка ва фожиаларга бой воқеаларини тўлиқ ёритишлари лозим. Бугунги ошқоралик даврида Бухорода рўй берган воқеалар тарихимиз саҳифаларидан ўзининг хақиқий ифодасини топади, деган умиддамиз.

...Бухорони бомбардимон қилиш шартмиди? Амирни бошқача йўл билан енгил мумкин эмасмиди? Жахон маданияти ёдгорликлари — инсониятнинг дахлсиз бойлиги-ку ахир. Бухоройи шариф ҳам бундан мустасно эмас эди-ку. Бухоронинг бомбардимон қилиниши — қарама-қарши уруши давридаги энг улкан фожиалардан биридир. Уни бизнинг хотирамиздан ўчириб ташлаб бўлмайди.

Тохир ТОИРОВ, ҳуқуқшунослик фанлари доктори, профессор
1989 йил

